

Şî'a'nın Omuzlarında Yükselen Şehir: Sebzevâr*

Derya COŞKUN**

Öz

Şehir, insanların yaşamlarını sürdürdükleri yerleşim yerlerine verilen ad olarak tanımlanmakta olup aslında insanın kaderinin oluştuğu yerdir. Şehir, sadece toprak parçası değil, dil, din ve kültürlerin kimi zaman bir arada kimi zaman da mücadeleler içinde farklı yollarla ayrıştığı bir dinamiktir. Dünyanın cenneti sıfatının belki de en çok yakıştığı yerlerden biri olan Sebzevâr, küçük bir şehir olarak bilinmesine rağmen geniş bir alanı etkileyecek olayların yaşanmasından mütevelliit şaşırtıcı bir coğrafyadır. Zamanla farklı siyâsî teşekküllerin yönetimine girmiş olmasından kaynaklı olsa gerek hem Sünnî hem de Şîî yapının bir arda yaşadığı Sebzevâr, Horasan'ın kıymetli küçük bir şehri olarak tarih sayfalarındaki yerini almıştır. Bu bağlamda Sebzevâr'da Şîîliğin ortaya çıkışı ve hâkimiyeti altında kaldığı devletlerin şehrin mezhebî yapısına etkileri makalenin ana konusunu oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sebzevâr, Beyhak, Şî'a, Coğrafya.

Sebzevâr, The City That Rise On The Shoulders Of Shia

Abstract

Described as a settlement where people lead their lives, a city is actually where people's fates are shaped. A city is not only a piece of land but also a dynamic whereby languages, religions and cultures are situated sometimes in harmony and sometimes at odds with each other. Perhaps best deserving the description 'the paradise of the world', while Sebzevar is known as a small city, it is a surprising land due to witnessing events that influenced a vast area. Sabzevar, where both Sunni and Shiite communities lived together probably because the city came under the domination of different political organisations in the course of time, took its place in history as a small and precious city of Khorasan. In this context, the main theme of the article is the emergence of Shia in Sabzevar, and the influences of the states that governed it on its sectarian structure.

Keywords: Sebzevar, Beyhaq, Shia, Geography.

1. Giriş

Sebzevâr, İran'ın kuzeydoğusunda bulunan kuzeyden Esferâyin, kuzeydoğudan Kûcân, doğudan Nişâbur, batıdan Şâhrûd, güneyden ise Berdesken ile çevrili bir şehirdir¹. Şehrin coğrafi yapısının zengin kültürlere yakınlığı, özellikle İslâm tarihçi ve coğrafyacıların dikkatini çekmiş ve dönemin kaynaklarında sıklıkla Sebzevâr adından bahsedilmiştir. Tarih boyunca çok farklı isimlerle anılan Sebzevâr, ilk dönem kaynaklarında Beyhâk olarak geçmektedir². Bu anlamda değerlendirildiğinde şehrin ismi konusunda tam bir uzlaşma sağlanamadığı görülmektedir. Sebzevâr kelimesinin etimolojisiyle ilgili birçok görüş bulunmaktadır. İslâm tarihçilerinden İbn Funduk, şehrin eski adının

* Bu çalışma doktora tezinden uyarlanarak hazırlanmıştır.

** Dr. Öğretim Üyesi, Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, dcoskun25@gmail.com, Orcid No: 0000-0001-7161-5430.

¹ Seyyid Alinakî Emin, *Târîh-i Sebzevar*, (Düzenleyen: Seyid Hasanî Emin), İntişârât-i Dâiretu'l Maârif-i İslâmî, Tahran 1382ş., 32; Ali Eminzâde, *Conbeşha-i Şîî der Târîh-i İran*, İntişârât-i Ümid Mehr, Sebzevar, 1384, s. 69.

² Doğuda Nişâbûr, batıda Kûmes arasında, İpek Yolu üzerinde yer alan Beyhak, Sâsânîler zamanında *Beyha* veya *Beyhaq* şeklinde adlandırılmıştır. İslâmîyet öncesi İran medeniyetinin merkezi olan bu bölge, Eşkânîler ve Sâsânîler zamanında önem kazanmıştır. Burada yaklaşık beş yüz yıl hüküm süren Eşkânîler döneminde Mihri Tarikatı'nın önem kazanması bölgenin dinî yapısında farklılığa neden olmuştur. Bkz; Emin, *Târîh-i Sebzevar*, s. 44; Eminzâde, *Conbeşha-i Şîî der Târîh-i İran*, s. 70-71.

“Sâsânâbâd (ساساناباد)” olduğunu sonraları ise “Sebzevâr (سبزوار)” olarak değiştiğini ifade etmiştir³. Makdisi ise “Sâvendân (ساوندان)” olarak adlandırmış olduğu Sebzevâr’ın “Sûzvâr (سوزوار)” ve “Hüsrevcerd (خسرو جرد)” adlarında iki yerleşim yeri olduğunu rivayet etmiştir⁴.

İstahrî⁵ ve İbn Havkâl⁶ ise şehirden “Sâbzevâr (سابزوار)” olarak bahsetmişlerdir. Bağ ve bahçeleriyle ünlü olan şehir, bu yapısından olsa gerektir ki Farsçada yeşile dikkat çeken Sebzevâr adıyla adlandırılmıştır. Kaynaklarda sürekli ferah yapısı, güzel suları ve bol meyvelerinden bahsedilen⁷ ve bu özellikleri vasıtasıyla diğer Horasan şehirlerinden farklı bir yere konulan Sebzevâr⁸, dünyadaki cennetin yansıması olarak değerlendirilmiştir. İlk dönemler Beyhâk’ın merkezi Hüsrevcerd olarak kabul edilmiş⁹ sonraları ise merkezin Sebzevâr olduğu ileri sürülmüştür¹⁰. Bu bağlamda değerlendirildiğinde Sebzevâr’ın Beyhâk’la aynı şehir mi yoksa Beyhâk’ın önemli bir merkezi mi olduğu hususunda İslam coğrafyacılarının farklı beyanları dolayısıyla tam bir mutabakat sağlanamamıştır.

2. Tarihsel Süreçte Sebzevâr

Sebzevâr’ın İslâm öncesi tarihi hakkındaki bilgiler yok denecek kadar az olmakla beraber Medler, Persler ve Partlar zamanında Horasan’ın önemli bir şehri olarak kabul edildiği bilinmektedir. Özellikle 649 yılında İran ordusunun Araplara yenilmesi sonucu Sâsânîlerin son hükümdarı III. Yazdigerd tarafından alınmak istendiği bilinen Sebzevâr, dikkatleri üzerine çekmeye bu dönemde başlamıştır. İslâmiyet’in kabulü sonrasında Dört Halife döneminde Hz. Osman’ın halife olduğu sırada Basra Vâlisi Abdullah b. Amir, Horasanın birçok şehrini kimi zaman barış yoluyla kimi zaman da savaşmak suretiyle ele geçirmiştir. Bu şehirlerden biri de Esved b. Külsûm tarafından 650 yılında yapılan mücadele sonucunda kazanılan Sebzevâr’dır¹¹.

Emevîlerin Sebzevâr’ı topraklarına katması ise 742-743 yıllarına tesadüf etmektedir. Bu tarihte Yahya b. Zeyd, içinde Sebzevâr halkından birçok kişinin de yer aldığı bir orduya komutanlık etmek suretiyle Nişabur’a gitmiştir. Savaş esnasında Yahya b. Zeyd’in öldürülmesi, savaşın başarısız olmasını neden olmuşsa da halk mücadeleyi bırakmamış aksine Yahya b. Zeyd’in intikamını almak için Ebû Müslim Horasânî (أبو مسلم خراسانى)¹² önderliğinde Horasan’da bir ayaklanma

³ Ebû’l Hasan Beyhaki İbn Funduk, *Târîh-i Beyhak*, (Neşr.:Ahmed Behmenyâr), İntişârât-i Ofset Mervi (Bita), Tahran, 1317hş., s. 40.

⁴ Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed Makdisi, *Ahsenü't-Tekasim fi Ma'rifeti'l-Ekalim*, (Trc.. Alinakî Münzevî), Neşrî Kâvyân, Tahran, 1361ş., s. 435.

⁵ Ebû İshak İbrahim b. Muhammed el-Fârisî el- İstahrî, *Mesâlikü'l-Memâlik* (Nşr. M. J. De Goeje), Leiden, 1927'den ofset 1967, s. 257-284.

⁶ Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî İbn Havkal, *Sûretü'l-arz*, (Nşr. M. J. De Goeje), Leiden, 1938'den ofset 1967, s. 24.

⁷ Şehabeddin Abdullah b. Lutfullah b. Abdürreşid Hâfız Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız Ebrû Kısmet-i Rûbi Horâsân: Herât* (Nşr. Mail-i Herevî), Bünyad-ı Ferheng, Tahran 1349, s. 29; Hamdullah Müstefî-yi Kâzvîni, *The Geographical Part of the Nuzhat al-Qlup* (Trans. Guy le Strange), Leyden/London 1919, s. 151.

⁸ Emin Ahmedî Râzî, *Heft İklimi*, (Nşr. Cevâd-ı Fâzıl), II, Kitâbfürûş-i İlmi/Bita, Tahran, 1341hş., s. 283-285; Muhammed Hasan Han, *İtimatu's Saltane, Mir'âtu'l Bûldân*, I, (İhtimam: Abdülhüseyn Nevâî-Mîr Hâşim Muhaddis), İntişârât-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran, 1336ş., s. 184; Türker Uygur, *Büyük Selçuklular Döneminde Horasan'da Fikri Hayat*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2011, s.2.

⁹ Recep Uslu, *Hicrî I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997, s. 30.

¹⁰ Eşkâlû'l Âlem adlı eserde Sebzevâr’ın, Hüsrevcerd’in bir fersah uzağında konumlandırıldığı ifade edilmektedir. Bkz; Ebûl Kâsım b. Ahmed Ceyhânî, *Eşkâlû'l Alem*, (Trc. Ali b. Abdusselâm), İntişârât-i Astânî Kuds, Meşhed, 1368ş., s. 174.

¹¹ Hâc Zeyne'l Abidin Şîrvânî, *Bostânü's Seyaha*, İntişârât-i Kitâbhâneha-yi Senâî ve Mahmudî, Tahran, 1315hk., s. 178-206.

¹² Ebû Müslim Horasânî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Corci b. Habib Zeydan, *Ebû Müslim el-Horasânî*, Kahire, 1933; S. Moscati, “Abû Muslim”, *EL² (Fr.)*, I, s. 145; Richard N. Frye, “The Role of Abû Muslim in the Abbâsîd Revolt”, *The Muslim World*, MWXXXVII, 1947, s. 28-38; G. H. Yüsofî, “Abû Moslem Korâsânî”, *ELr.*, I, s. 341-344; J. Welhausen, *Arap Devleti ve Sukûtu*, (Trc. Fikret İşiltan), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963; Hakkı Dursun Yıldız, “Ebû Müslim-i Horasânî”, *TDVİA*, X, s. 197-199; İrene Mélikoff, *Türk-İran Epik Geleneği İçinde Horasan Teberdari Ebu Müslim*, (Trc. Armağan Sarı), Elips Kitap

çıkarmışlardır¹³. Bu hareket Horasan vâlisi Nasr b. Seyyar'ı korkutmuş olacak ki vâli kurtuluşu Sebzevâr'dan kaçmakta bulmuştur. 839 yılına gelindiğinde ise Sistan bölgesinde bulunan Hamza b. Azerekî Sicistanî, Horasan yönetimini dize getirmek için şehri tahrip ederek birçok kişinin ölümüne neden olmuştur¹⁴. Görüldüğü üzere siyâsî yapıların Sebzevâr üzerinden yapmış oldukları icraatlar, şehrin küçüklüğüne rağmen her dönem dikkat çeken bir yer olmasını sağlamıştır.

Emevî ve Abbâsî hâkimiyetleri sonrasında Sebzevâr'da artık Tâhîrîler'in (821-873) egemenliği söz konusudur¹⁵. Bu dönemde Sebzevâr, kısa süre zarflarında farklı devletlerin yönetimi altında kalmıştır. Bu durum şehrin yoğun bir siyasi hareketlilik içinde olmasıyla açıklanmaktadır. Samânîler (819-1005) zamanına gelindiğinde ise Samânî vâlisi Ebû Saidek'in bir süre Sebzevâr'da hüküm sürdüğü bilinmektedir. Bu süreçte tam bir bilgiye sahip olmadığımız nedenler dolayısıyla halka zulmetmeye başlayan Ebû Saidek, yöre gençlerinin saldırıları sonucu öldürülmüştür¹⁶.

Gazneliler (963-1186) döneminde de Sebzevâr şehriden bahsedilen tek mevzu, şehrin Sultan Mahmud tarafından alınmış olmasıdır. Ayrıca Sultan Mesud'un babasının ölümü sonrasında tacını ve tahtını teslim almak amacıyla İsfahan'dan Sebzevâr'a gitmesi de¹⁷ konunun bu şekilde sınırlı kalmasını sağlamıştır. Sebzevâr halkı her ne kadar küçük bir şehirde yaşamının verdiği sakinliğe sahip gibi gözükse de aslında siyâsî olaylarda faal bir politika içinde yer almıştır. Bu duruma verilebilecek en güzel örnek muhakkak Gazneliler ve Selçuklular arasında Nişabur için yapılan mücadelede Sebzevâr halkının, Selçukluların yönetimini resmen kabul etmiş olmalarıdır. Bu tabiiyet Kûhistan bölgesinde Nizârî İsmailî Şîîleri'nin Sebzevâr halkını kılıçtan geçirmeleri sonucunda meydana gelen bir durumdur. Bu üzücü olay üzerine Selçuklu Sultanı Sencer, Sebzevâr'a ordu sevk etmiş halkın da yardımıyla Nizârî İsmailî Şîîleri'ni şehirden çıkarmayı başarmıştır. Halkın canla başla Sultan Sencer'e yardım etmeleri, sultanın hoşuna gitmiş olsa gerek Sultan Sencer, başta Hüsrevcerd Minaresi olmak üzere şehirle ilgili birçok imar faaliyetinde bulunmuştur¹⁸. Özellikle İslâm coğrafyacılarının Sebzevâr'ın merkezi olarak Hüsrevcerd'e dikkat çekmelerinin haklılığı bu olay vasıtasıyla anlaşılmaktadır.

Selçuklular zamanında buraya bağlı Turayşit'teki Bâtınîler ayaklanarak 1105 yılında halkı kılıçtan geçirdiler. Hârzemşahlı Alâeddin Atsız, Beyhak üzerine kuvvet göndermiş beş gün süren çarpışmalar sonrasında 1142 yılında şehri ele geçirerek yağmalatmıştır. Onun kardeşi Yınal Tegin de 1153-1154 yıllarında iki yıl süreyle bu şehri kuşatmış ve halkı tekrar cezalandırmıştır. Bâtınîlerin bu taşkınlıklarına son vermek isteyen Müeyyed Ayaba 1160 yılında şehir halkının bir kısmını rehin almak suretiyle kuşatmaya son vermiş ve Nişabur'a geri dönmüştür. Sebzevâr'ın, İl Arslan'ın oğlu Celaleddin Mahmud tarafından kuşatılması halkın direnişine neden olmuş, sufilerden Şeyh Ahmed Bedel'in arabuluculuğu ile barış sağlanmıştır¹⁹. Sebzevâr halkının sahip olduğu direnişçi yapıları devletlerin şehirle yakın temaslarından ileri gelmektedir. Öyle ki XIV. Yüzyıl'a gelindiğinde

---

Yayınları, Ankara, 2012; Burhan Oğuz, *Türk Halk Düşüncesi ve Hareketlerinin İdeolojik Kökenleri*, II, Simurg Kitapçılık, İstanbul, 1977, s. 199-202.

¹³ Emevîler ve Abbasîler zamanında İslâm kültür ve medeniyetinin yaygın görüldüğü yerlerden biri olan Sebzevâr'da Şî'a kabul edilen ilk kişi, Seyyid Zahid Ebû'l Hasan Muhammed b. Ebû Mansur Zafer b. Muhammed b. Ahmed Zibâretü'l Gazi idi. Kaynaklar bu kişinin Mezinân civarını mesken edindiğini, Pelâspuş adında bir hırka giydiğini ve Sebzevâr halkının büyük çoğunluğunun rafîzî olduğunu yazmaktadırlar. Bkz; İbn Funduk, *Târîh-i Beyhak*, s. 54; Ebu Abdullah Şihabüddin Yâkût b. Abdullah el-Bağdadi er-Rumi, *Mu'cemül-Büldân (Zeyli Kelime Beyhak)*, I, Dâr-ul Haya'ul Terâs el Arabî, Beyrut, 1399hk., s. 538.

¹⁴ İbn Funduk, *Târîh-i Beyhak*, s. 49.

¹⁵ Eminzâde, *Conbeşha-i Şîi der Târîh-i İran*, s. 75; Cl. Huart, "Beyhak", *IA*, II, s. 582; Enver Konukçu, "Beyhak", *TDVİA*, VI, s. 57-58.

¹⁶ İbn Funduk, *Târîh-i Beyhak*, s. 272; Eminzâde, *Conbeşha-i Şîi der Târîh-i İran*, s. 75.

¹⁷ Ebû'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin Beyhakî, *Târîh-i Beyhakî*, (Tshh. Feyyaz-Ganî), Kitâbfurûş-i Bikarar, Meşhed, 1324ş., s. 37.

¹⁸ Mahmudî Beyhakî, *Sebzevâr Şehr-i Dirinehâ-i Pâydar*, Kitâbistân-i Meşhed, Meşhed, 1370ş., s. 46; Eminzâde, *Conbeşha-i Şîi der Târîh-i İran*, s. 76.

¹⁹ Ali Eminzâde, *Conbeşha-i Şîi der Tarih-i İran*, İntişârât-i Ümid Mehr, Sebzevâr 1384, s. 76; İbrahim Kafesoğlu, *Harezşahlı Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1984, s. 56, 57, 78; Enver Konukçu, "Beyhak", *TDVİA*, VI, s. 58.

Serbedârân isyanının²⁰ merkez noktasının Sebzevâr olması da yöre halkının yüzyıllarca göstermiş oldukları mücadelecî yapılarının bir sonucu olsa gerektir.

Moğollar zamanında ise şehir, 1220 yılında Cengiz Han'ın oğlu Tulî'nin saldırısına uğramış saldırıda Hüsrevcerd'in harap olması, merkezin Sebzevâr'a taşınmasını zorunlu kılmıştır. 1239 yılına kadar Ögeday Han'ın, onun ardından da Togay Timur'un yönetiminde kalan şehir²¹, Abaka Han zamanında (1265-1282) tekrar imar edilmiştir.

Dervaze-yi Irak, Dervazey-i Nişabur, Dervaze-yi Herât ve Dervaze-yi Ferah isimlerinden oluşmak üzere dört kapısının olduğu bilinen Sebzevâr²², Serbedâriler zamanında devlete başkentlik yapması hasebiyle ayrı bir öneme sahiptir. Şehirle ilgili en dikkat çekici mesele, Sebzevâr halkının mezhebi olarak Şî'a'ya bağlı olması²³ dolayısıyla dinî örgütlenme yoluyla başlayan ve siyâsî bir yapı kazanan Serbedârî Hareketinin burada başlamış olmasıdır.

Moğol hâkimiyetinde olan Sebzevâr'ın iktisadî, siyâsî ve ekonomik sorunlar nedeniyle Serbedârân isyanına ev sahipliği yaptığı bilinen bir gerçektir²⁴. İran coğrafyasında Serbedârîlerin yanı sıra aynı kimlikte başka isyanların yolunu da açan bu gelişme²⁵ Şî'a'nın daha güçlü görülmeye başladığı Sebzevâr'ın geleceği açısından önem taşımaktadır.

Sebzevâr'da rafîzî bir şeyh olan Halife adından bahsedilir ki bu zat, birçok Sünnî fakihden eğitim almasına rağmen Şî'a'ya yönelmiş ve şehir halkının bu dinî ideoloji çerçevesinde örgütlenmesini sağlamıştır. Esnaf, sanatkâr ve köylülerin yer aldığı²⁶ Serbedârî hareketinin dinî temsilcisi olarak kabul edilen Şeyh Halife²⁷, şehrin tasavvuf anlayışına isyankâr ve savaşçı bir ruh kazandırmıştır. Halkın bir kısmı dünya malının derdine düşerken bir kısmı da bağımsızlık yolunda önemli bir adım atılması gerektiğine inanmaya başlamıştır²⁸.

Siyâsî nüfuza sahip kişilerin tekke ve zaviyelere destek vermesi, köylülerin bu kurumlara olan güvenini arttırmış bu nedenle Serbedârân hareketinin öncülüğünü köylüler yapmıştır²⁹.

²⁰ XIV. Yüzyılda Moğol baskısından ve ağır vergilerden bıkan Sebzevâr halkının şehirdeki küçük feodallerle işbirliği yaparak Moğol yönetimine karşı çıkarmış oldukları isyan hareketidir. Bu dönemde İran'da görülen toplumsal fakirlik, kuzursuzluk ve kültürel yozlaşma insanların maddî ve manevî değerlerinin çöküşüne neden olduğundan halk, hortuluğu isyanda görmüştür. Bu isyan sonucu merkezi Sebzevâr olmak üzere Serbedâriler adında bir devlet kurulmuştur. Bkz; Zebîhullah-i Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, II, (Çev. Hasan Almaz), Ankara 2002, s. 13; Muhammed Hüseyin Emanî, *eş-Şehidü'l-evvel, Fakih es-Serbedârân*, (Trc. Kemal Seyyid), Müessesesi-i Ensariyan (Ansariyan Publications), Kum 1995, s. 88; Derya Coşkun, *Serbedârî Devletinin Siyâsî, İçtimâî ve İktisadî Tarihi (1336-1382)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2016.

²¹ Mahmudî Beyhakî, *Sebzevar Şehr-i Dirinehâ-i Pâydar*, Kitabistân-î Meşhed, Meşhed 1370ş., s. 47; Eminzâde, *Conbeşha-i Şiî der Târih-i İran*, s. 77.

²² Hâfız Ebrû, *Coğrafya-yı Hâfız Ebrû*, s. 29; Hamdullah Müstevfî, *Nuzhat al-Qlup*, s. 147.

²³ H.R. Roemer, "The Jalarids, Muzaffarids and Sarbadars", *The Cambridge History of Iran, The Timurid and Safavid Periods*, VI, Cambridge 1986, s. 36.

²⁴ Seyyid Zahîrüddîn b. Nasîriddîn b. Kemalüddîn el- Hüseyînî Mar'aşî, *Târih-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, (Nşr. Muhammed Hüseyin Tesbihi), Tahran 1361.

²⁵ I. P. Petroushevsky, *Nihzet-i Serbedârân-ı Horasan*, (Çev. Kerim Keşâverz), İntişârât-ı Peyâm, Tahran 1351hş., s. 3; Hüseyin Muradî Neseb, "Devlet-i Serbedârân ve Tahvilât, Siyâsî, İçtimâî ve Ferhengî der Garen Hoştem", *Târih der Ayna-i Pejuheş*, 4, Kış 1382, s. 148.

²⁶ Petroushevsky, *Nihzet-i Serbedârân-ı Horasan*, s. 7; Şirin Beyânî, *Din ve Devlet (Der İran Ahdı Moğol)*, II, Merkez-i Neşr-i Danışgâhî, Tahran 1370, s. 756; Yakûb Ajend, *Kıyam-ı Şiî Serbedârân*, Tahran 1363/1985, s. 129-130; Neseb, *Devlet-i Serbedârân*, s. 148; Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, II, s. 43; Madjid Farsianî, *Sosyoloji Açısından Horasan Sarbadâran Hareketi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Sosyoloji Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1978, s. 99.

²⁷ Semerkândî, *Matla'u's-sadeyn ve Mecma'u'l-bahreyn*, s. 146; Petroushevsky, *Nihzet-i Serbedârân-ı Horasan*, s. 30; Neseb, *Devlet-i Serbedârân*, s. 145, 149.

²⁸ Seyyid Kâzım Rûhânî, "Tahlîlî ber Nihzetü Serbedârân", *Mecelle-i Keyhan-i Endişe*, 27, Kum Azerûdi 1368hş., s. 98.

²⁹ Umîd Hallâc, *Conbeşhâ-yi Millî İraniyân Kıyâm-ı Serbedârân-ı Horasan*, İntişârât-ı Beh Âverân, Tahran 1389hş., s. 24; Seyyid Hüseyin Reisüssâdât, "İlel ve Engizhgai Nihzeti Serbedârân", *Mecelle-i Muşkat*, 27, Tabistan 1369, s.183.

Halkın bağışlarıyla tekke ve zaviyelerde yaşayan şeyhler, vaazlar aracılığıyla halkı galeyana getirip hareketin hızlı bir şekilde yayılmasını sağlamışlardır³⁰. Bu bağlamda ağır vergilerden bıkan halk, Şeyh Halife'nin öğretilerinin etrafında toplanarak *Dervişler Teşkilatı* adı verilen bir teşkilatın kurulmasına öncülük etmişlerdir³¹. Şeyh Halife, Dervişler Teşkilatının çekirdeğini oluştururken öğrencisi Şeyh Hasan Cevrî de³² teşkilatın sağlam bir çerçeve içerisinde faaliyet göstermesini sağlamıştır. Moğol baskısından kurtulmak için şehre göç eden köylüler ve şehirdeki esnaf³³ kesim de teşkilatın üyeleri arasında yerlerini almışlardır³⁴. Hatta Nişabur'un ileri gelenlerinden Seyyid İzzeddin Sovğandî ve onun gibi birçok seyidin de teşkilat içinde faaliyet göstermeleri, hareketin geniş kitlelerce benimsenmesine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda değerlendirildiğinde teşkilat bünyesinde yer alan isimler; şeyhler, şehrin ileri gelenleri, esnaf ve köylülerdir. Teşkilat içinde oluşan bu denli çeşitlilik, her türlü sosyal sınıfa eşit haklar vaat edilmesinden ileri gelmiştir. Sebzevâr halkının Şeyh Halife'nin faaliyetleri doğrultusunda Şî'a'ya olan eğilimlerinin artması Sünnî fakihleri rahatsız etmiş bu nedenle Sebzevâr'daki Mescidi Camiinde ikamet eden Şeyh Halife, ayağının altına tuğla konulmak suretiyle intihar etmiş süsü verilerek ortadan kaldırılmıştır. Bu olay şehrin dinî kimliğine etki eden önemli bir hadisedir. Zira onun ölümü sonrası Şeyh Hasan Cevrî'nin aynı rolle şehirde faaliyet göstermesi, onun da öldürülme ihtimalini gündeme getirmiştir. Bu nedenle faaliyetlerini gizli sürdürme kararı alan Şeyh Hasan Cevrî³⁵, teşkilat üyelerine bir süre sessiz kalmaları hususunda nasihatte bulunmuştur. Bu dini gelişmelerin yanı sıra şehir içinde oluşan ekonomik ve kültürel yozlaşma, maddî ve manevî değerlerinin çöküşüne neden olmuş³⁶ Sebzevâr'a bağlı Baştîn kasabasının ileri gelenlerinden Abdürrezzâk³⁷ adında bir kişi, Serbedârân hareketinin aktörü olarak yerini almıştır³⁸.

İlhanlı Ebû Said'in hizmetinde Kirman şehrinin haraçlarını toplamak için görevlendirilen³⁹ ve topladığı haracı şahsına kullanması nedeniyle şehri terk eden Abdürrezzâk⁴⁰, Ebû Said'in ani ölümüyle Baştîn kasabasına tekrar dönmüştür⁴¹. Bu sıra Toga Timur Han'ın veziri Alâeddin Muhammed⁴² halka

³⁰ Ruhânî, "Tahlilî ber Nihzetî Serbedârân", s. 98-101.

³¹ Beyânî, *Din ve Devlet*, II, s. 768; Beatrice Forbes Manz, "Military Manpower in Late Mongol and Timurid Iran", *Cahiers d'Asie Centrale L'héritage Timouride: Iran-Asie Centrale-İnde*, XVe-XVIII esiécles, 3/4, 1997, s. 46.

³² Arabşah'ın eserinde Şeyh Hasan Cevrî adı, *Hasan el-Curî* olarak geçmektedir. Bkz; İbn-i Arabşah, s. 65.

³³ Şeyh Hasan Cevrî, Şeyh Halife'nin ölümünün ardından onun müritlerinin ismini bir deftere kaydetmiş ve bu sırada müritlere *şimdilik işiniz ve kazancınızın peşinde olun* şeklinde bir konuşma yapmıştır Şeyh Hasan Cevrî, müritlerin isimlerini kaydederek Dervişler Teşkilatı'nın sistemli ve disiplinli bir şekilde işlevini sürdürmesini sağlamıştır. Bkz; Seyyid Hamidüddin Muhammed b. Burhaneddin Handşah b. Kemaleddin Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, V, Tahran (t.y.) s. 605. Semerkândî eserinde *Ben 850 yılında Nişabur dağı eteklerinde hepsi meslek sahibi ve esnaf olan Şeyh Hasan'ın taraftarlarıyla bir söyleşi yapmıştım*, şeklinde bir ifade kullanarak onların esnaf olduğuna vurgu yapmıştır. Bkz; Semerkândî, *Matla'u's-sadeyn ve Mecma'u'l-bahreyn*, s. 146.

³⁴ Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, V, s. 605; Ajend, *Kıyam-ı Şîi Serbedârân*, s. 94.

³⁵ Beyânî eserinde Şeyh Hasan Cevrî'ye *Şeyh-ul İslâm Sultan-ul Evliyâ-ulazâm, Mürşid-us Salîkîn* adının verildiğinden bahsetmiştir. Bkz; Beyânî, *Din ve Devlet*, II, s. 781.

³⁶ Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, s. 13.

³⁷ Abdürrezzâk, Hoca Celâleddin Fazlullah'ın oğullarından biridir. Hoca Celâleddin Fazlullâh, Şâh Cüveynî'nin hizmetkârlarından ve Beyhâk şehrinin mal sahiplerindedir. Hoca Celâleddin Fazlullah; Emineddin, Abdürrezzâk, Vecihüddin Mesud, Nasrullah ve Şemseddin Ali olmak beş çocuğa sahiptir. Devletşah, Hoca Celâleddin Fazlullâh'ın Abdürrezzâk, Vecihüddin Mesud ve Şemseddin adında olmak üzere üç çocuğunun olduğunu yazmaktadır. Bkz; Devletşah b. Alâüddevele Bahtışan Elgazî el Semerkandî, *Tezkiretu's-şuêrâ*, (Çev. Necati Lugal), Pinhan Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 357; Beyânî, *Din ve Devlet*, II, s. 758; Ajend, *Kıyam-ı Şîi Serbedârân*, s. 131-132.

³⁸ Celal Şeriat Terşizî, "Serbedârân", *Mecelle-i Name-i Ostanî Kuts*, 37, 1347, s. 149.

³⁹ Terşizî, "Serbedârân", s. 149.

⁴⁰ Devletşah *Tezkiretu's-şuêrâ*, s. 358; Petroushevsky, *Nihzet-i Serbedârân-ı Horasan*, s. 43; Beyânî, *Din ve Devlet*, C. II, s. 759; Ruhânî, "Tahlilî ber Nihzetî Serbedârân", s. 105; Neseb, *Devlet-i Serbedârân*, s. 148.

⁴¹ Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, V, s. 600; Fasîhî, *Mücmel-i Fasîhî*, III, s. 51; Devletşah, *Tezkiretu's-şuêrâ*, s. 358; Petroushevsky, *Nihzet-i Serbedârân-ı Horasan*, s. 43; Ajend, *Kıyam-ı Şîi Serbedârân*, s. 132; Hallâc, *Conbeşhâ-yi Millî İraniyân Kıyam-ı Serbedârân-ı Horasan*, s. 69-70; Neseb, *Devlet-i Serbedârân*, s.148.

⁴² Ebû Said'in vezirlerinden olan ve yaklaşık altı-sekiz ay kadar görevini sürdüren Alâeddin Muhammed, Serbedârî Hareketi'nin ortaya çıkmasında faal rol oynamıştır. Bkz; Şehabeddin Abdullah b. Lutfullah b. Abdürreşid Hâfız Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârîh-i Reşidî*, (Neşr. Hânâbâ Beyânî), Tahran 1317hş., s. 126-127; Ajend, *Kıyam-ı Şîi Serbedârân*, s.129.

zulmetmeye başlamış bunun üzerine harekete geçen Abdürrezzâk, Sebzevâr halkını etrafında toplayarak şu konuşmayı yapmıştır⁴³:

Allah bize başarı nasip ederse zulmü kaldırır zalimleri def ederiz. Aksi takdirde başımızı darağacına teslim ederiz. Artık zulüm, eziyet, ceza ve baskıya tahammülümüz tükendi, takatimiz kalmadı⁴⁴. Dünya alt üst oldu. Artık böyle bir zamanda bu köylü çocuğunun zulmünü ve tecavüzünü niçin çekelim? Bu bize ayıptır⁴⁵.

Bu konuşma çerçevesinde Serbedârî hareketi resmen başlamıştır⁴⁶. Şeyh Hasan Cevrî ayaklanmanın dinî zeminini oluşturduktan sonra geri plana çekilmiş ve olayın asıl kahramanı Abdürrezzâk olmuştur⁴⁷. Bazı kaynaklar isyanın Şeyh Hasan Cevrî'nin beklentisi dışında geliştiğini⁴⁸ ifade etmişlerse de o Camikurbanlı Muhammed Ali Beyk'e yazmış olduğu mektubunda, halkın barışçıl bir yaklaşımda olduğunu ileri sürerek bu görüşü çürütmüştür.

Serbedârî hareketinin fitilini ateşleyen olay, Baştîn kasabasında yaşayan Hasan Hamza ve Hüseyin Hamza adında iki kardeşin Vezir Alâeddin Muhammed'in⁴⁹ elçileriyle tartışmaları olmuştur. Alâeddin Muhammed'in elçileri⁵⁰ yol üstünde Hasan Hamza ve Hüseyin Hamza kardeşlerin evinde mola vermişler, sonra da onlardan kadın ve şarap talep etmişlerdir. Onlar da şarabı bulabileceklerini fakat kadın konusunda kendilerini mazur görmelerini istemişlerdir. Ancak elçiler ahlaksız bir şekilde onların hanımlarını talep etmişler böylece kılıçlarını çeken Hasan ve Hüseyin kardeşler elçiyi öldürmüşlerdir⁵¹.

Petroushevsky eserinde, Hasan ve Hüseyin kardeşlerin hikâyesini doğru kabul ederek köylüler, fakir halk ve esnafın, büyük feodaller aleyhine ayaklandıklarını ifade etmiştir. Onun bu görüşünün kabul edilmesi durumunda Abdürrezzâk ve ailesinin ayaklanmanın başında yer almaması, hatta bu ayaklanmanın hedefi olması gerekmektedir. Muhtemelen Petroushevsky, Marâşî'nin verdiği bilgileri dayanak kabul etmiştir⁵².

⁴³ Beyânî, *Din ve Devlet*, II, s. 759, 760; Allahyar Haltaberi, "Aya Abdurrezzak Ağazgeri Kıyam-ı Serbedârân est?"', *Mecelle-i Şenah*, 2, Tabistan 1365, s. 80-94; Seyyid Hüseyin Reisüsâdât, "Hoca Abdürrezzak Serbedârî", *Mecelle-i Muşkat*, 34, Bahar 1371, s. 143-148; Safâ, *İran Edebiyatı Tarihi*, s. 23.

⁴⁴ Kemâluddîn Abdürrezzâk Semerkandî, *Matla'u's-sadeyn ve Mecma'u'l-bahreyn*, (Neşr. Âdulhuseyn Nevâî), Tahran 1353 hş., s. 146-147; Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, V, s. 602; Beyânî, *Din ve Devlet*, II, s. 762; Ajend, *Kıyam-ı Şii Serbedârân*, s. 131; Edward Granwille Browne, *Ez Sa'di ta Cami: Târîh-i Edebi İran Asr-ı İstila-yı Moğol ve Tatar*, (Çev. Ali Asgar Hikmet), İntişarat-ı İbn-i Sina, Tahran 1351, s. 236; Muhammed Cevad Meşkûr, *Târîh-i İran Zemin*, Tahran 1366, s. 247; Hallâc, *Conbeşhâ-yi Millî İraniyân Kıyâm-ı Serbedârân-ı Horasan*, s. 68; Hüseyin Hüseyiniyan Mukaddem, Mansur Dadaşnejad, Hüseyin Muradî Neseb, Muhammed Rıza Hidayetpenah, *Târîh-i Teşeyyü*, Kum 1386, s. 110.

⁴⁵ Devletşah, *Tezkiretu's-suêrâ*, s. 358; Petroushevsky, *Nihzet-i Serbedârân-ı Horasan*, s. 42.

⁴⁶ Muhammed Cevad Meşkûr, *Ferheng-i Fırak-ı İslâmî*, Meşhed 1996, s. 282.

⁴⁷ Browne, *Ez Sa'di ta Cami*, s. 236; Emanî, eş-Şehidü'l-evvel, s. 88.

⁴⁸ Hallâc, *Conbeşhâ-yi Millî İraniyân Kıyâm-ı Serbedârân-ı Horasan*, s. 63.

⁴⁹ Horasan'da vezir olarak Alâeddin Muhammed adında iki kişi bulunmaktadır. Bu nedenle Mîrhând ve Devletşah eserlerinde Alâeddin Muhammed'in kimliği konusunda yanlışlığa düşmüşlerdir. Onlar Feryümed'de ikamet eden Vezir Alâeddin Muhammed ile Hoca Abdülhâk b. Alâeddin Muhammedî Hindü'yu aynı kişi olarak değerlendirmişlerdir. Fakat Hafız Ebru da eserinde Hoca Alâeddin Muhammed ve Hoca Alâeddin Muhammedî Hindü adlarında iki farklı kişiden bahsetmiştir hatta o Alâeddin Muhammed'den bahsederken onun Horasanlıların Irak'a düzenledikleri seferlere katıldığından söz etmiştir. Bkz; Hâfız Ebrû, *Zeyli Camiü't-Tevârîh*, s. 159; Ahmed b. Celaeddin Muhammed-i Fasîh-i Havafî, *Mücmel-i Fasîhî*, III, (Neşr. Mahmud Ferruh), Kitâbfurûş-i Bâstâm, Meşhed 1339ş., s. 52; Devletşah, *Tezkiretu's-suêrâ*, s. 359.

⁵⁰ Devletşah, elçinin Alâeddin Muhammed Feryümedî'nin yeğeni olduğunu ifade ederken Fasîhî ise bu kişinin Moğol olduğuna vurgu yapmıştır. Bkz; Devletşah, *Tezkiretu's-suêrâ*, s. 358; Fasîhî, *Mücmel-i Fasîhî*, III, s. 50.

⁵¹ Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, V, s. 601-602; Fasîhî, *Mücmel-i Fasîhî*, III, s. 48-50; Petroushevsky, *Nihzet-i Serbedârân-ı Horasan*, s. 40; John Mason Smith, *The History of Serbedâr Dynasty 1336-1381 A. D. And Its Sources*, The Hague and Paris 1970, s. 105; Beyânî, *Din ve Devlet*, II, s. 759; Ajend, *Kıyam-ı Şii Serbedârân*, s. 132; Hallâc, *Conbeşhâ-yi Millî İraniyân Kıyâm-ı Serbedârân-ı Horasan*, s. 66; Farsianî, *Sosyoloji Açısından Horasan Sarbadâran Hareketi*, s. 117.

⁵² Petroushevsky, *Nihzet-i Serbedârân-ı Horasan*, s. 43vd.

Vezir Alâeddin Muhammed, bu olay üzerine iki kardeşin yakalanarak huzuruna getirilmesini istemiş⁵³ böylece Serbedârî Hareketi 1335 yılında Sebzevâr'ın Baştîn⁵⁴ kasabasında ortaya çıkmıştır⁵⁵.

Vezir Alâeddin Muhammed, Baştîn halkından Hasan ve Hüseyin kardeşlerin kendisine teslim edilmesini istemiştir⁵⁶. Bunun üzerine gençleri etrafında toplayan Abdürrezzâk⁵⁷, 1336 yılında Mugîse köyü civarında İlhanlılarla mücadeleye girmiştir. Yaklaşık yedi yüz kişiden oluşan⁵⁸ Serbedârîler, İlhanlı ordusunu mağlup etmiştir⁵⁹. Serbedârîlerin mücadelede bu kadar az sayıdaki askerle başarı sağlamaları Moğolların içinde buldukları zayıflama süreciyle açıklanabilir. Zira güçlü bir Moğol ordusuna karşı yeni oluşmuş bir ordunun başarı sağlaması mümkün değildir.

İlhanlı ordusunun peşine düşerek onları Feryûmed'e kadar takip eden Abdürrezzâk⁶⁰, üç yüz askeriyle Esterâbâd'a giden Alâeddin Muhammed'i Şehrek-i Nev⁶¹ vadisinde bulmuştur⁶². Serbedârîler, buradaki İlhanlı askerlerini ve Hoca Alâeddin Muhammed'i öldürmüşler⁶³ akabinde Hoca Alâeddin Muhammed'in oğlu ve taraftarları Sâri şehrine kaçmışlardır. Askerlerin mallarını yağmalayan Abdürrezzâk, 737/1336 yılında Baştîn'e dönerek Sebzevâr'ı ele geçirmiştir. Bu sırada Alâeddin Muhammed'in kızıyla evlenme arifesinde olan Abdullah Mevlây, Turşiz'den Feryûmed'e çeyiz olarak kırk deve kumaş, altın ve ibrişim göndermiştir⁶⁴. Kafilenin Sebzevâr'a geldiği sırada Abdürrezzâk, kardeşi Vecihüddin Mesud'la beraber kervandaki malları ele geçirmiştir. Ayrıca İlhanlı Ebû Said ve Alâeddin Muhammed'in Radegân otağında ve Sultan meydanındaki yaklaşık üç bin atını da Sebzevâr'a getiren Abdürrezzâk, Serbedârîlerin ganimetlerini artırmıştır⁶⁵. Bu olaylar sonucunda başarı kazanan Serbedârîler hareketin ilk başladığı yer olan Sebzevâr'ı hükümet merkezi

⁵³ Devletşah, *Tezkiretu 'ş-şuêrâ*, s. 358; Seyyid Hüseyin Reisüssâdât, "İlel ve Engizhgal Nihzeti Serbedârân", *Mecelle-i Muşkat*, 27, Tabistan 1369, s.183.

⁵⁴ Petroushevsky, İbn Funduk'tan yaptığı alıntıda Beyhak'ın on iki merkezinden biri olan Baştîn'in on bir büyük köye sahip olduğunun altını çizmiştir. Petroushevsky, *Nihzet-i Serbedârân-ı Horasan*, s. 40.

⁵⁵ Fasîhî, *Mücmel-i Fasîhî*, III, s. 50 vd.; Petroushevsky, *Nihzet-i Serbedârân-ı Horasan*, s. 39; Emanî, *eş-Şehidü'l-evvel*, s.88; Stanley Lane Poole, *Tabakât-ı Selâtin-i İslâm*, (Trc. Abbâs İkbâl), Tahran 1363, s. 223; Hallâc, *Conbeşhâ-yi Millî İraniyân Kıyâm-ı Serbedârân-ı Horasan*, s. 67; Manz, "Military Manpower in Late Mongol", s. 46.

⁵⁶ Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, V, s. 602; Neseb, *Devlet-i Serbedârân*, s.149; Reisül Sâdât, "İlel ve Engizhgal Nihzeti Serbedârân", s. 183; Farsianî, *Sosyoloji Açısından Horasan Sarbadâran Hareketi*, s. 118.

⁵⁷ Şehabeddin Abdullah b. Lutfullah b. Abdürreşid Hâfız Ebrû, *Penç Risale-i Tarihi der bere-i Havadis-i Deveran-ı Emir Timur: Cinqopuscules de Hâfız -i Abru Concernant l'histoire de l'Ira*, (Trc. FelixTauer), Prague, Ferhengistan-ı Ulum-ı Çekoslov 1959, s. 17; Emanî, *eş-Şehidü'l-evvel*, s.89; Hallâc, *Conbeşhâ-yi Millî İraniyân Kıyâm-ı Serbedârân-ı Horasan*, s. 66; Terşizî, "Serbedârân", s. 149.

⁵⁸ Devletşah, *Tezkiretu 'ş-şuêrâ*, s. 358; Petroushevsky, *Nihzet-i Serbedârân-ı Horasan*, s. 46; Farsianî, *Sosyoloji Açısından Horasan Sarbadâran Hareketi*, s. 118.

⁵⁹ Devletşah, *Tezkiretu 'ş-şuêrâ*, s. 358; İbn-i Funduk, *Târîh-i Beyhâk*, s. 46; Şemsettin Sâmi, *Kâmûsu'l-A'lâm*, IV, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, s. 6547; Ruhânî, "Tahlilî ber Nihzeti Serbedârân", s.105; Farsianî, *Sosyoloji Açısından Horasan Sarbadâran Hareketi*, s. 118.

⁶⁰ Devletşah, *Tezkiretu 'ş-şuêrâ*, s. 358; Beyânî, *Din ve Devlet*, C. II, s. 764.

⁶¹ Devletşah buranın Kebûd Câme dağları civarında yer alan "Dil Âbâd" kasabasında yer aldığından bahsetmektedir. Bkz; Devletşah, *Tezkiretu 'ş-şuêrâ*, s. 359.

⁶² Beyânî, *Din ve Devlet*, C. II, s. 764.

⁶³ Petroushevsky, *Nihzet-i Serbedârân-ı Horasan*, s. 45; Hallâc, *Conbeşhâ-yi Millî İraniyân Kıyâm-ı Serbedârân-ı Horasan*, s. 72; Serbedâr şair İbn Yemin yazdığı mersiyede onun ölüm tarihini şöyle vermiştir: *Göçüp gittiğinden yedi yüz kırk iki yıl geçmiş sanki/ Şaban ayı iki ona üç eklemiştir(10+10+3) bir Çarşamba sabah vakti bu feleğin kötülüğünden/ Alâeddin ved-dünya Muhammed= din ve dünya efendisi Muhammed/İran ülkesinin şah nişan veziri/ Ormanlıktan cennete revan oldu/ Ruhü Allah'ın mağfîret bulutlarından taze, temiz şad olsun.*Bkz; Emir Fahrüddin (Kutbüddin) Mahmud b. Emir Yeminüddin-i Tuğrai İbn Yemin, *Divân-ı İbn Yemin*, (Düzeltilmiş), Hüseyin Ali Bâstanî-Râd), İntişârât-ı Senâî, Tahran, 1342ş., s. 569.

⁶⁴ Mîrhând, *Ravzatu's-safâ*, V, s. 602; Devletşah, *Tezkiretu 'ş-şuêrâ*, s. 359; Beyânî, *Din ve Devlet*, II, s. 763; Ajend, *Kıyam-ı Şii Serbedârân*, s. 137, 139.

⁶⁵ Devletşah, *Tezkiretu 'ş-şuêrâ*, s. 358-359; Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Hüseyin b. Ebu Bekir Şabânkâreî, *Mecma'ü'l-ensâb*, (Muheddis Haşim), İntişârât-ı Emir Kebir, Tahran, 1363, s. 326; Beyânî, *Din ve Devlet*, II, s. 763.

yapmışlardır⁶⁶. Görüldüğü üzere Sebzevâr Şî'a'nın yükselişini en fazla Serbedârîler zamanında hissetmiştir. Halkın çoğunluğu Sünnî iken yaşanan siyâsî baskı ve istikrarsızlık nedeniyle Şî'a'ya doğru ilgi artmaya başlamış özellikle Şîî olan ve kendilerine şeyh unvanı veren kişilerin öğretileri, halkın farklı bir arayış olarak Şî'a'ya yönelmelerini ve bu dini yapıyı kabul etmelerini sağlamıştır.

3. Sonuç

Yüzyıllar boyunca farklı devletlerin yönetimi altında kalan Sebzevâr, inançlar ve mezhepler noktasında kozmopolit bir yapı ihtiva etmektedir. Bu çok yönlülük kimi zaman toplumsal hayatı etkisi altına almış kimi zamanda inançlar noktasında büyük izler bırakan değişimlerin nedeni olmuştur. Sebzevâr halkının ilk dönemlerde Şî'a'ya fazla eğilim göstermemesi sonrasında da şehrin bu ideolojinin merkezi haline gelmesi, şehir adına önemli bir gelişmedir. Özellikle Moğol baskısı dolayısıyla XIV. Yüzyıl'da ortaya çıkan ve adına Serbedârân hareketi denilen olayın ana merkezini Sebzevâr olması da şehrin mücadeleci ruhunu anlamamız açısından dikkate değerdir. Her ne kadar Sebzevâr; Med, Pers, Emevî, Abbasî, Selçuklu ve Moğol hâkimiyeti altında kalmış olsa da şehrin adından en fazla söz ettiren olay, baskı ve zulümden kurtulmak isteyen Sebzevâr halkının isyan ederek siyasi bir teşekkül oluşumunu sağlamış olmalarıdır. Bu devletin adı Serbedârîler'dir. Adından da anlaşılacağı üzere *mertçe yaşamak için başımızı darağacına veririz* sloganıyla İran coğrafyasında Şî'a temelli bir devlet kuran Serbedârîler, dinî yapı çerçevesinde çizmiş oldukları yolda siyaset ve dinî harmanlamak suretiyle günümüz İran'ının dinî zeminini oluşturmuşlardır. Bu bağlamda gerek hareketin gerekse devletin merkezini Sebzevâr olması şehrin önemini katbekat arttırmaktadır. Bu gelişmeler vasıtasıyla Sebzevâr, halkın inanç sisteminden de aldığı güçle Şî'a'nın omuzlarında yükselişe geçerek siyasi bir duruş kazanmayı başarmıştır.

Kaynakça

- Ajend, Yakûb, *Kıyam-ı Şîî Serbedârân*, Tahran, 1363/1985.
- Aubin, J., “La fin de L'État Sarbadâr du Khorassan”, *JA*, CCLXII/1-3, 1974, ss. 95-118
- Beyânî, Şirin, *Din ve Devlet (Der İran Ahdı Moğol)*, II, Merkez-i Neşr-i Danışgâhî, Tahran, 1370.
- Beyhakî, Ebû'l Fazl Muhammed b. Hüseyin, *Târih-i Beyhakî*, (Tshh.: Feyyaz-Ganî), Kitâbfurûş-i Bikarar, Meşhed, 1324ş.
- Beyhakî, Mahmudî, *SebzevarŞehr-i Dirinehâ-i Pâyedâr*, Kitâbistân-i Meşhed, Meşhed, 1370ş.
- Browne, Edward Granville, *Ez Sa'di ta Cami: Târih-i Edebi İran Asr-ı İstila-yı Moğol ve Tatar*, (Çev. Ali Asgar Hikmet), İntişârât-i İbn-i Sina, Tahran, 1351.
- Ceyhânî, Ebûl Kâsım b. Ahmed, *Eşkâlu'l Alem*, (Trc. Ali b. Abdusselâm), İntişârât-i Astâni Kuds, Meşhed, 1368ş.
- Coşkun, Derya, *Serbedârî Devletinin Siyasî, İçtimai ve İktisadî Tarihi (1336-1382)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2016.
- el-Hamevî Ebu Abdullah Şihabüddin Yâkut b. Abdullah el-Bağdadi er-Rumi, *Mu'cemül-Büldân (Zeyli Kelime-i Beyhak)*, Dâr-ul Haya'ul Terâs el Arabî, Beyrut, 1399hk.
- el-İstahri, Ebû İshak İbrahim b. Muhammed el-Fârisî, *Mesâlikü'l-Memâlik* (Nşr. M. J. De Goeje), Leiden 1927'den ofset 1967.
- el-Semerkanî, Devletşah b. Alâüdevle Bahtışan Elgazî, *Tezkiretu's-şuêrâ*, (Çev. Necati Lugal), Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Emanî, Muhammed Hüseyin, *eş-Şehidü'l-evvel, Fakih es-Serbedârân*, (Trc. Kemal Seyyid), Müessese-i Ensariyan (Ansariyan Publications), Kum, 1995.
- Emin, Seyyid Alinakî, *Târih-i Sebzevar*, (Düzenleyen: Seyid Hasanî Emin), İntişârât-i Dâiretu'l Maârif-i İslâmî, Tahran, 1382ş.
- Eminzâde, Ali, *Conbeşha-i Şîî der Târih-i İran*, İntişârât-i Ümid Mehr, Sebzevar, 1384.

⁶⁶ J. Aubin, “La fin de L'État Sarbadâr du Khorassan”, *JA*, CCLXII/1-3, 1974, s. 95-118; Konukçu, “Beyhak”, s. 58; Manz, “Military Manpower in Late Mongol and Timurid Iran”, s. 46.

Farsianî, Madjid, *Sosyoloji Açısından Horasan Sarbadâran Hareketi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Genel Sosyoloji Kürsüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 1978.

Fasih-i Havafi, Ahmed b. Celaleddin Muhammed-i, *Mücmel-i Fasihî*, III, (Neşr. Mahmud Ferruh), Kitâbfurûş-i Bâstâm, Meşhed, 1339ş.

Frye, Richard N., “The Role of Abû Muslim in the Abbâsid Revolt”, *The Muslim World*, MWXXXVII, 1947, ss. 28-38.

Hâfiz Ebrû, Şehabeddin Abdullah b. Lutfullah b. Abdürreşid, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârîh-i Reşîdî*, (Neşr. Hânâbâ Beyânî), Tahran, 1317hş.

-----, *Coğrafya-yı Hâfiz Ebrû Kısmet-i Rûbi Horâsân: Herât* (Nşr. Mail-i Herevî), Bünyad-ı Ferheng, Tahran, 1349.

-----, *Penç Risale-i Tarihi der bere-i Havadis-i Deveran-ı Emir Timur: Cinqopuscules de Hâfiz -i Abru Concernant l'histoire de l'Ira*, (Trc. FelixTauer), Prague, Ferhengistan-ı Ulum-ı Çekoslov, 1959.

Hallâc, Umid, *Conbeşhâ-yi Millî İraniyân Kıyâm-ı Serbedârân-ı Horasan*, İntişârât-i Beh Âverân, Tahran, 1389hş.

Haltaberi, Allahyar “Aya Abdurrezzak Ağazgeri Kıyam-ı Serbedârân est?”, *Mecelle-i Şenah*, 2, Tabistan 1365, ss. 80-94.

Huart, Cl., “Beyhak”, *İA*, II, ss. 582.

İbn Funduk, Ebû'l Hasan Beyhaki, *Târîh-i Beyhak*, (Neşr. Ahmed Behmenyâr), İntişârât-i Ofset Mervi (Bitâ), Tahran, 1317hş.

İbn Havkal, Ebû'l-Kâsım Muhammed b. Alî en-Nasîbî el-Bağdâdî, *Sûretü'l-arz*, (Nşr. M. J. De Goeje), Leiden 1938'den ofset 1967.

İbn Yemin, Emir Fahrüddin (Kutbüddin) Mahmud b. Emir Yeminüddin-i Tuğrai, *Divân-ı İbn Yemin*, (Düzelt. Hüseyin Ali Bâstanî-Râd), İntişârât-i Senâi, Tahran, 1342ş.

Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmsahlar Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara, 1984.

Kâzvinî, Hamdullah Müstevfî, *The Geographical Part of the Nuzhat al-qlup* (Trans. Guy le Strange), Leyden/London, 1919.

Konukçu, Enver, “Beyhak”, *TDVİA*, VI, ss. 57-58.

Makdisî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Ahsenü't-Tekasim fi Ma'rifeti'l-Ekalim*, (Trc. Alinakî Münzevî), Neşrî Kâvyân, Tahran, 1361ş.

Manz, Beatrice Forbes, “Military Manpower in Late Mongoland Timurid Iran”, *Cahiers d'Asie Centrale L'héritage Timouride: Iran-Asie Centrale-İnde*, CXVe-XVIIIesiécles, 3/4, 1997, ss. 43-55.

Mar'aşî, Seyyid Zahîrüddîn b. Nasîriddin b. Kemalüddin el- Hüseyinî, *Târîh-i Taberistân ve Rûyân ve Mâzenderân*, (Nşr. Muhammed Hüseyin Tesbihi), Tahran, 1361.

Melikoff, Irène, *Türk-İran Epik Geleneği İçinde Horasan Teberdarı Ebu Müslim*, (Trc. Armağan Sarı), Elips Kitap Yayınları, Ankara, 2012.

Meşkûr, Muhammed Cevad, *Târîh-i İnan Zemin*, Tahran, 1366.

Mîrhând, Seyyid Hamidüddin Muhammed b. Burhaneddin Handşah b. Kemaleddin, *Târîh-i Ravzatu's-safâ*, V, Tahran, (t.y.).

Moscatti, S., “Abû Muslim”, *El² (Fr.)*, I, ss. 145.

Muhammed Hasan Han, *İtimatu's Saltane, Mir'âtu'l Büldân*, I, (İhtimam: Abdülhüseyin Nevâî-Mîr Hâşim Muhaddis), İntişârât-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran, 1336ş.

Mukaddem, Hüseyin Hüseyiniyan, Mansur Dadaşnejad, Hüseyin Muradî Neseb, Muhammed Rıza Hidayetpenah, *Târîh-i Teşeyyü*, Kum, 1386.

Muradî Neseb, Hüseyin, “Devlet-i Serbedârân ve Tahvilât, Siyâsî, İçtimâî ve Ferhengî der Garen Hoştem”, *Târîh der Ayna-i Pejuheş*, 4, Kış 1382, ss.143-166.

Oğuz, Burhan, *Türk Halk Düşüncesi ve Hareketlerinin İdeolojik Kökenleri*, II, Simurg Kitapçılık, İstanbul, 1977.

Petroushevsky, I. P., *Nihzet-i Serbedârân-ı Horasan*, (Çev. Kerim Keşâverz), İntişârât-i Peyâm, Tahran, 1351hş.

Poole, Stanley Lane, *Tabakât-ı Selâtin-i İslâm*, (Trc. Abbâs İkbâl), Tahran, 1363.

Râzî, Emin Ahmedî, *Heft İklimi*, (Nşr. Cevâd-ı Fâzıl), II, Kitâbfurûş-i İlmi/Bita, Tahran, 1341hş.

Reisüssâdât, Seyyid Hüseyin, “İlel ve Engizhgai Nihzeti Serbedârân”, *Mecelle-i Muşkat*, 27, Tabistan 1369, ss. 179-184.

-----, “Hoca Abdürrezzak Serbedârî”, *Mecelle-i Muşkat*, 34, Bahar 1371, ss.143-148.

Roemer, H. R., “The Jalarids, Muzaffarids and Sarbadâr”, *The Cambridge History of Iran, The Timurid and Sâfavid Periods*, VI, Cambridge 1986.

Rûhânî, Seyyid Kâzım, “Tahlîlî ber Nihzetî Serbedârân”, *Mecelle-i Keyhan-i Endişe*, 27, Kum Azerûdi 1368hş., ss. 90-108.

Safâ, Zebîhullah-i, *İran Edebiyatı Tarihi*, I-II, (Çev. Hasan Almaz), Ankara, 2002.

Samî, Şemsettin, *Kâmûsu'l-A'lâm*, IV, Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996.

Semerkindî, Kemâluddîn Abdurrezzâk, *Matla'u's-sadeyn ve Mecma'u'l-bahreyn*, (Neşr. AdulhuseynNevâî), Tahran, 1353 hş.

Smith, John Mason, *The History of Serbedâr Dynasty 1336-1381 A. D. And Its Sources*, The Hague and Paris, 1970.

Şabânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Hüseyin b. Ebu Bekir, *Mecma'ü'l-ensâb*, (Muheddîs Haşim), İntişârât-i Emir Kebir, Tahran, 1363.

Şirvânî, Hâc Zeyne'l Abidin, *Bostânu's Seyaha*, İntişârât-i Kitâbhâneha-yi Senâî ve Mahmudî,, Tahran, 1315hk.

Terşizî, Celal Şeriat, “Serbedârân”, *Mecelle-i Name-i Ostanî Kuts*, 37, 1347, ss. 148-159.

Uslu, Recep, *Hicrî I-II. Yüzyıllarda Horasan Tarihi*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997.

Uygur, Türker, *Büyük Selçuklular Döneminde Horasan'da Fikri Hayat*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2011.

Welhausen,J., *Arap Devleti ve Sukûtu*, (Trc. Fikret Işıltan), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1963.

Yıldız, Hakkı Dursun, “Ebû Müslim-i Horasânî”, X, *TDVİA*, ss. 197-199.

Yûsofî, G. H., “Abû Moslem Korâsânî”, *Elr.*, I, ss. 341-344.

Zeydan, Corci b. Habib, *Ebû Müslim el-Horasânî*, Kahire, 1933.